

«Ірі қара мал шаруашылығы» бағыты бойынша
«Аналық малдың жыныстық және физиологиялық жетілуі, оларды
ұрықтандыру» тақырыбында өткізілген консультациялар туралы

ЕСЕП

Өткізу күні:
2025 жыл «17» қыркүйек

Консультация өткізу орны:
Алматы облысы, Еңбекшіқазақ ауданы, «Бакиров Ф.О.» ШҚ

Эксперт: М.Б. Калмагамбетов
(қолы)

Басқарма Төрағасы – Ректордың
Бірінші орынбасары

П. Ибрагимов

Есеп құрылымы

1) кеңес беруді қажет ететін мәселе немесе мәселелер шеңбері;

Жыныстық жағынан жетілген малды сол кезден бастап-ақ қашыруға ұрықтандыруға болмайды, себебі бұл кезде организм әлі толық жетілмеген, жамбас сүйектері тар келеді. Мұндай жас малдың буаздығы анасының организмне де (өспей қалады), іштегі төлдің дұрыс дамуына да үлкен зиян келтіреді. Сондықтан ұрықтандыру үшін малдың жыныстық жетілуімен қатар, организмнің физиологиялық, яғни толық жетілуін күту керек.

2) қойылған проблеманы немесе қызметті жақсарту жөніндегі кеңейтілген дәлелдер мен ұсыныстарды қамтуы тиіс проблемалар шеңберін шешу жөніндегі сарапшының ұсынымдары

Ұрғашы малдың туғаннан-ұрықтанғанға дейінгі уақытын сервис кезеңі дейді. Ұрғашы мал жыныстық тұрғыда жетіліп, ересек малдың салмағынан 65-70%-ына жеткенде жіберіледі. Сиырда жыныстық цикл 18-22 күнде өтеді. Орта есеппен 21 күнді құрайды. Сиыр полициклді мал дұрыс бағыылып, азықтандырылса жыныстық циклі жыл бойы қайталанады.

3) өнім өндірісін ұлғайтудың/өнімділікті арттырудың/өзіндік құнын төмендетудің сандық көрсеткіштерін көрсете отырып, АӨК субъектілеріне ұсынымдарды қолдану нәтижелері бойынша күтілетін нәтиже және т. б.;

Сиырдың өсіп-өну (воспроизводства), төл беру қабілеті тек қана жыныстық жетілген кезеңнен басталады. Бұл кезде жыныс мүшелерінде, эндокринді жүйесінде, бүкіл ағзада өте күрделі морфологиялық, физиологиялық өзгерістер болады. Атап айтқанда аналық жыныстық безде фолликулдер өсіп жетіле бастайды және жыныстық гормондар түзіледі.

Бұл гормондардың әсерінен (эстрон, эстрол және эстрадиол) ұрғашы малдың өзіне тән ерекше белгілері айқындала бастайды, жыныстық мүшелері өсіп жетіледі мал күйлейді, яғни жыныстық цикл қалыптасады. Осы кезден бастап ұрық безіндегі овогенез үдерісі белгілі бір мерзімде, әрдайым қайталанып отырады да, мал қартайғанға дейін жалғаса береді. Сүт бездері де өсіп дами береді.

Жыныстық жетілудің мерзімі әртүрлі факторларға байланысты, яғни малдың түлігі, тұқымы, жынысы, климат, азықтандыру, бағып-күту, күйіттеуші еркек малмен қатынаста болу дегеннің бәрі де әсер етеді. Неғұрлым өмірі қысқа болса, оның жыныстық жетілуі ерте дамып, бағып-күтімі жақсы малдың жыныстық жетілуі де тезірек болады.

Физиологиялық тұрғыдан толық жетілген малдың сыртқы пішіні және тірілей салмағы ересек малдың 65-70% құрайды.

Құнажындардың салмағы 290-300 кг-ға жетсе 16-18 айды күтпей-ақ қашыра беруге болады.

Жыныстық цикл дегеніміз жыныстық жетілген малдың организмінде әсіресе жыныс жүйесінде белгілі бір уақыт аралығында қайталанып отыратын, өте күрделі морфологиялық, физиологиялық құбылыс, бұл өзгерістер гипотолямус - гипофиз, ұрық безі мен басқа да эндокринді жүйелердің

арақатнастық жағдайына байланысты, әрі орталық жүйке жүйесінің тікелей басшылығымен іске асады. Осы құбылыстардың белгілі бір тәртіппен қайталанып отыруын жыныстық цикл деп атайды.

Жыныстық циклді жан-жақты зерттеп, оны ілім ретінде қалыптастырған профессор А.П. Студенцов. Оның анықтамасы бойынша жыныстық цикл 3 сатыдан тұрады:

1. қозу сатысы,
2. тежелу сатысы,
3. теңелу сатысы.

Қозу сатысын 4 феноменнің көрінісін сипаттайды, олар:

1. шылым ағу (*эструс*) феномені,
2. жалпы реакция (*жыныстық қозу*) феномені,
3. күйлеу (*либидосексуалис*) феномені
4. овуляция-феномені.

Қозу сатысында малдың организмінде оның шағылысуына, ұрықтануына, эмбрионның пайда болуына қажетті жағдай туады.

Жыныстық цикл *синхронды* немесе *асинхронды*, ырғақты және ырғақсыз, жарамды және жарамсыз болып өтеді. Синхронды жыныстық циклде барлық феномендер бір-біріне ілесіп, әр қайсысы белгілі бір уақыт аралықтарында көрінеді. Мысалы: шылым ағу 24-36 сағат болса қалған феномендерде сондай уақыт аралықтарында байқалады. Қозу сатысы тез қалыптасып өте айқын көрінеді.

Жарамды жыныстық цикл деп барлық феномендері түгел байқалған жыныстық циклді атайды.

Жарамсыз жыныстық циклде бір немесе екі феномендер дұрыс көрінбей қалады. Мысалы, анэстралды реактивті-жалпы реакция қозу феномені болмайды. Альбидті – күйлеу феномені жоқ. Ановуляторлы жыныстық цикл овуляция феномені болмайды. Жарамсыз цикл кезінде мал ұрықтанбайды.

Шырыш ағу феноменінде жатырдың кілегейі қабатындағы эпителий торшалары көбейіп, бірнеше қабат болып өседі, олар сөл бөліп шығарады. Малдың сарпайынан созылмалы ақ сұйық шырыш бөлінеді. Шылым ағу феноменінен кейін 1-1,5 тәулік ішінде малдың мінез-құлқы өзгеріп, келесі, екінші феномен басталады.

Жыныстық қозу (жалпы реакция) феноменінде сиыр мазасызданып, азыққа тәбеті өзгереді, сүті азаяды және оның сапасы өзгереді. Басқа сиырға артылып, шағылысуға әрекет жасайды. Бірақ бұқаны жолатпайды, бұл феномен 15-24 сағатқа созылады кейде байқалмайда қалады.

Күйлеу (*либидосексуалис*) Ұрғашы малдың шағылысуға, ұрықтануға дайын екенін көрсетеді. Аталық мал асылғанда, қозғалмай тұрып қалады. Сиырда күйлеу орта есеппен 20 сағатқа дейін созылады, қыстың күндері 10-13 сағатқа, ал жазда 24 сағатқа дейін созылуы мүмкін. Малдың күйлегенін *күйіттеуші мал* (пробник) арқылы анықтаған дұрыс.

Овуляция - деп пісіп жетілген фолликулдың жарылып, ішінен сұйықпен бірге аналық ұрық торшасының бөлініп шығу үрдісін айтады. Бұл қозу сатысының соңғы феномені. Аталған үрдістің алдында жұмыртқалықта өте

күрделі, *овогенез* үрдісі өтеді. Овуляцияның өткенін тік ішек арқылы тексеріп, жарылған фолликулдың орнында шұңқыр пайда болғанынан сипап біледі. Кейін ол орын қанға толып, ол ішкі секреция безі *сары денеге* айналады – ол *прогестерон* деген гормон бөледі.

Тежелу сатысында барлық феномендер бәсеңдеп, соңына қарай мүлдем жойылады, сөйтіп овуляциямен аяқталады. Сиыр бұрынғы қалпына келіп, тәбеті қалыптасады. Тежелу сатысында жатырдың кілегейлі қабатында эпителий қалыптасады.

Жыныстық циклдің теңдесу сатысында - жатыр мойнының секреторлық торшалары қою, полисахаридті шырыш бөледі. Егер малдың жыныс циклі ұрықтанумен аяқталса аталған шырын жатыр мойнында тығын түзейді, оны кейін, қынаптық айнаның көмегімен көруге болды. Ұрғашы малдың ұрықтанғанға дейінгі уақытын сервис кезеңі дейді.

Жыныстық циклдің нейрогуморалді реттелуі

Жыныстық циклдің қалыптасып, оның өтуі үшін екі жағдай қажетті ол - гормондардың екі тобының болуы, гонадотропты (гипофиздің алдыңғы бөлігінен бөлінетін гормондар) және гонадальды (жұмыртқалықтан бөлінетін гормондар).

Гипофиздің гонадотропты гормондары: ФСГ, ЛГ, ЛТГ.

ФСГ жұмыртқалықта фолликулдардың өсуіне және жетілуіне ықпал етеді.

ЛГ (оңтайлы ФСГ-ЛГ 1:10 қатынасында) овуляцияны және сары дененің пайда болуын тудырады. Егер көрсетілген қатынас бұзылса-овуляция болмайды (ановуляторлық цикл). ЛТГ сары дененің жұмысын реттейді, лактация кезінде сүттің пайда болуын ынталандырады.

Гонадальды гормондар немесе эстрогендер: эстрон, эстрадиол, эстриол-жұмыртқалықта өндіріледі.

Фолликулярлық гормон (фолликулин немесе эстрон), сары дене гормоны (прогестерон, реляксин).

Прогестерон эндометрияның секреторлық қызметін қалыптастырады, жатырды зиготаның телінуіне дайындайды, буаздықтың алғашқы кезеңде сақталуын қамтамасыз етеді, жаңа фолликулдардың өсуін тежеп овуляцияны болдырмайды, жатырдың жиырылуына тосқауыл болады, сүт безінің өсуіне ықпал етеді және лактацияға дайындайды.

Сыртқы факторлар: азық, жарық, еркек мал. Азықпен бірге стерондар және дәрумендер келіп түседі, олардан фолликулин тәрізді заттар түзіледі.

Жарық, еркек мал – анализаторлар арқылы үлкен жартышарлар қыртысына әсер етеді– гипоталамус – рилизинг-гормон – ФСГ.

Эстрогендер ФСГ өндірілуін тежеп ЛГ өндірілуін ынталандырады. ЛГ сары дененің түзілуіне ықпал етеді. Прогестерон ЛГ түзілуін тежейді және ЛТГ өндірілуін ынталандырады.

Жыныстық циклдің дұрыс жүруі үшін эпифиз гормоны (жарықтың әсері жүзеге асырылады), бүйрекүсті, қалқанша без және басқа бездердің гормондары қажет болады.

4) кеңес беру фотосуреттері

